

хвороби він помер. Сталось це 27 серпня 1811 р. Похований на Смоленському кладовищі.

Цікавим є той факт, що будівництво будинку цивільного губернатора у Чернігові очолив губернський архітектор Антон Карташевський. Він був призначений на цю посаду у 1802 р. Під його керівництвом на початку XIX ст. на теренах губернії проходило активне будівництво кам'яних будівель громадського призначення, здійснювалася реконструкція Чернігівської фортеці. А. Карташевський мав здібних помічників, серед яких помітно виділявся Павло Андрійович Дубровський – майбутній київський архітектор.

Відомо, що А. Карташевський, крім керівництва над проектом будинку цивільного губернатора, у 1802-1806 роках керував роботою по реконструкції будинку архієпископа [3, 174-175], займався будівельними роботами архіву губернського правління (ремонт даху, переобладнання кімнат тощо) [4, арк. 15].

Отже, зважаючи на нові політичні, соціальні і економічні умови, у яких опинилась наша держава на початку XIX ст., увагу сучасних істориків привертають постаті, які брали участь у її суспільно-політичному житті взагалі і Чернігова зокрема. Велику роль у створенні важливих архітектурних споруд міста у цей період, безумовно, відіграли постаті архітекторів Андріяна Захарова та Антона Карташевського, чії творіння вимагають від нас поглибленого вивчення.

Посилання

1. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – 1007 с.
2. Сапон В. Вулиці старого Чернігова. – Чернігів., 2007. – 128 с.
3. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX ст. Біографічний довідник. – К., 1999. – 477 с.
4. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 1-а, 15 арк.

Рига Д.В. Черниговский дом губернатора в начале XIX ст. (к вопросу о создании и строительстве в 1802-1805 гг.)

В статье речь идет о создании, становлении и первых годах деятельности Черниговского дома губернатора в начале XIX в.

Ключевые слова: Черниговский дом губернатора, строительство, генерал-губернатор.

Ryha D.V. Chernihiv house of governor is in beginning of the XIX-th century (to the question about creation and building in 1802-1805 years)

In the article the question is about creation, becoming and the first years of activity of Chernihiv house of governor in the beginning of the XIX-th century.

Key words: Chernihiv house of governor, building, governor general.

23.01.2012 р.

УДК 930.22(47)«19»

Б.О. Галь

ГЛУХІВСЬКЕ РЕКРУТСЬКЕ ДЕПО НАПЕРЕДОДНІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 Р.

У статті реконструюється еволюція російських дивізійних учбових частин напередодні Вітчизняної війни 1812 р. на прикладі Глухівського (запасного артилерійського) рекрутського депо (1808-1812).

Ключові слова: рекрут, учбова частина, запасне артилерійське депо, рота, Вітчизняна війна.

Коротка історія Глухівського рекрутського депо, – спочатку загальноармійської (1808-1811), а потім вузькоспеціалізованої артилерійської учбової частини (1811-1812), – яскраво ілюструє пріоритети, можливості і обмеження російського уряду у справі адміністративного осучаснення імперії. Задекларована оточенням Олександра I модернізація сфери цивільного управління ледве торкнулася російської провінції доби наполеонівських воєн, – реформаторський запал вкотре продемонстрував «безплідність у законодавстві того часу» [2, 30]. Натомість, десятки провінційних містечок зачепила важлива і, виявилось, випереджаюча свій час (а, отже, нетривка) новачка у сфері військового управління – виділення в окремі підрозділи дивізійних учбових частин (рекрутських депо). І цей факт не має дивувати, оскільки попри все імператорська Росія початку XIX ст. була, за визначенням П. Андерсона, типовою «абсолютистською державою», тобто «машиною, побудованою головним чином для битви» [1, 31].

Спеціально історія Глухівського (запасного артилерійського) рекрутського депо не досліджувалась. Втім, деякі відомості про (запасні) рекрутські депо загалом і Глухівського зокрема знаходимо на сторінках узагальнюючих робіт з історії організації російської армії (В. Щепетильников, Г. Габаєв, Л. Бескровний, Л. Богданов), російської артилерії (К. Ігошин, В. Бобков), рекрутської справи на Чернігівщині напередодні та під час Вітчизняної війни 1812 р. (Л. Нестеренко, М. Чуприна) [17; 6; 3; 5; 7; 4; 9; 16]. Вкупі з законодавчими матеріалами із Повного зібрання законів Російської імперії (тт. XXX-XXXII) і діловодними матеріалами Військового сухопутного міністерства за 1808-1812 рр. вони дозволяють реконструювати структуру Глухівського рекрутського депо, принципи комплектування офіцерського, рядового і рекрутського складу, а також особливості взаємодії рекрутських депо із місцевою адміністрацією і обивателями [11; 12; 13; 14].

Важко сказати, коли і ким було вперше висловлено думку про необхідність заснування запасних рекрутських депо. Втім, напевно відомо, що до реальної їх появи наприкінці 1808 р. призвела ініціатива міністра військових сухопутних сил (1808-1810), генерал-інспектора усієї піхоти і кавалерії (1808-1832), графа О.А. Аракчєєва [10;

8]. За його дорученням міністерський чиновник В.Р. Марченко у травні 1808 р. зібрав і впорядкував усі пропозиції з цього питання. Із виправленнями і доповненнями міністра документ було попередньо схвалено Олександром I 23 травня 1808 р. і остаточно затверджено у вигляді Положення «Про прийом рекрутів і утримання їх у запасних рекрутських депо» від 10 жовтня 1808 р. (перша частина) і 12 серпня 1809 р. (друга частина).

На півночі Лівобережжя рекрутські депо створювались у три етапи: на першому було започатковано загальноармійські учбові частини у Новгороді-Сіверському і Глухові (жовтень 1808 р.), на другому запроєктовано спеціалізовані артилерійські учбові частини у Стародубі та Конотопі (січень 1811 р.), але невдовзі на артилерійські було змінено профіль Глухівського і Брянського депо, а загальноармійські депо із цих двох міст переведено до Стародуба і Конотопа (лютий 1811 р.).

Протягом наступних майже півтора років до вторгнення Наполеона відбулися зміни назви і статусу цих чотирьох і, зокрема, Глухівського депо. Так, 12 березня 1811 р. запасні рекрутські депо було перейменовано у просто рекрутські депо, а 10 вересня 1811 р. (зі створенням при гарнізонних внутрішніх батальйонах рекрутських депо 2-ої лінії) – у рекрутські депо 1-ої лінії. Того ж дня рекрутські депо 1-ої лінії були зведені у дві дивізії і одну виділену бригаду, причому Глухівське артилерійське рекрутське депо ввійшло до складу Артилерійської бригади Другої резервної дивізії [12, 835-836]. 22 листопада 1811 р. резервні дивізії було перетворено на корпуси, а бригади – на дивізії, отже Глухівське артилерійське рекрутське депо опинилося у складі Артилерійської дивізії Другого резервного корпусу (командир – генерал-майор Ф.Ф. Ертель, місце розташування корпусного командира – м. Ромни Полтавської губ.) [12, 909].

Усі російські (запасні) рекрутські депо знаходилися «у головній дирекції одного генерала», посада якого до 12 березня 1811 р. називалася «головний командир запасних рекрут», після перейменування запасних рекрутських депо у просто рекрутські – «головний командир рекрутських депо», а від 22 листопада 1811 р. – «черговий генерал при военному міністрі із рекрутської частини» [11, 603; 12, 909]. Відомо, що усі ці пертурбації статусу протягом 1811 р. припали на долю генерал-майора Стависького.

Дивізійне командування щорічно призначало нові команди, які «утримувати і навчати мають рекрутів у запасних депо» [11, 605]. До складу стандартної команди депо входили штаб-офіцер не із командирів батальйонів (він же – командир депо), 6 обер-офіцерів із поручиків чи підпоручиків, 24 унтер-офіцери «із найсправніших і в тому числі дещо письменних», 240 рядових зі «старих солдатів» або ж тих, хто прослужили не менше 3 років, 2 барабанщиків, 3 циркульників, 3 лазаретних служителів. В якості

ад'ютанта до командира рекрутського депо прикріплювався офіцер місцевої інвалідної роти з командою із унтер-офіцера і 10 рядових [11, 627].

Чи обов'язково міністр військових сухопутних сил мав затверджувати запропонованого дивізійним командуванням кандидата на посаду командира депо – про це у Положенні не йдеться, але міністр мав право залишити попереднього командира на тому самому місці і на другий рік [11, 622].

Останнім командиром загальноармійського Глухівського (запасного) рекрутського депо був майор Бібіков [12, 546]. Особа його наступника невідома, але сам принцип відбору командирів артилерійських рекрутських депо внаслідок указу від 31 січня 1811 р. зазнав змін. По-перше, пропонувалося вже не дивізійному начальству, а інспектору від артилерії, генерал-лейтенанту, барону П.І. Меллеру-Закомельському «вибрати нині ж штаб-офіцерів у командири», кандидатури яких надати военному міністру і повідомити головного командира запасних рекрут. По-друге, інспектору від артилерії надавалося право обрати на посаду командира депо не обов'язково штаб-офіцера, а й «справного капітана, якщо виявиться якась незручність в обранні штаб-офіцера» [12, 536].

Одночасно із діючим командиром у депо міг перебувати його наступник, оскільки після відправки останньої партії рекрутів командиру депо надавався іще місяць для завершення звітів, в той час як новий командир депо прибував на квартиру депо задовго до прибуття першої партії для прийняття справ і підготовки до зустрічі нових рекрутів [12, 545-549].

Щодо порядку призначення обер-офіцерів (командирів рот) у Положенні є протиріччя, адже всупереч згаданій вище тезі про їх відбір дивізійним командуванням, далі по тексту йшлося про призначення щорічно 142 офіцерів із молодих дворян, які навчалися у Другому кадетському корпусі, не прямо у полки, а наперед у запасні депо, по 6 чоловік у кожне [11, 628].

Крім офіцерів рекрутського депо на території його квартири могли іще перебувати будь-які проїжджі офіцери, від яких обов'язково вимагалось здійснити огляд депо і надати звіт міністру військових сухопутних сил, і офіцер, який приводив партію рекрут до депо, – в очікуванні на оформлення рекрутів і видачу коштів на повернення до дивізії чи то на гауптвахті депо за надмірної кількості хворих рекрутів (більшу за десяту частину партії). В останньому випадку «партійний» офіцер не виїжджав до свого підрозділу до прибуття хворих рекрутів зі шпиталів.

Кількість нижніх чинів, тобто унтер-офіцерів (командири капральств) і рядових, не була сталою, а визначалася рекрутським набором. Так, зокрема, меншою за нормативну вона була у 1808 р., оскільки «число рекрутів при заліку квитанцій у тих губерніях, де утворена була міліція, буде меншим

проти загально прогнозованого» [11, 617].

Загальна кількість рекрутів, що із жовтня 1808 р. мали навчатись протягом року у всіх рекрутських депо Російської імперії, становила близько 58.000 осіб. Таким чином, на одне депо припадало близько 2280 осіб, що їх становили рекрути:

- ✓ із рекрутських партій;
- ✓ переведені із інших депо (у зв'язку із переведенням депо із одного населеного пункту до іншого або його перепрофілюванням);
- ✓ видужалі, які наздоганяли свою партію чи приписувались до найближчого до лазарету депо;
- ✓ рекрути недоїмочні або поставлені в залік майбутніх;
- ✓ бігли;
- ✓ бродяги і злочинці.

Своїм зовнішнім виглядом рекрути відрізнялися як від обивателів, так і від рядових. Обов'язковий набір рекрута складався з речей, що їх надавала громада, яка виставляла рекрута, і казна, уже в рекрутському депо. З приводу перших у Положенні від 10 жовтня 1808 р. сказано, що ще 23 травня 1808 р. імператор звелів «змінити рекрутський одяг, скільки для того, що він більше личить військовій людині, стільки й тому, щоб зміною цією винищити втечі рекрутів». З цього часу рекрут приймали на службу із наступними речами:

- ✓ каптан солдатського крою з обтяжними гудзиками і стоячим коміром;
- ✓ дві сорочки;
- ✓ краватка суконна з манишкою;
- ✓ панталони суконні на полотняній підкладці;
- ✓ дві пари портків;
- ✓ фуражирка (фуражна шапка);
- ✓ пара чобіт твердої шкіри, особистих або чистим дьогтем вимазаних;
- ✓ онучі літні та зимові;
- ✓ одні рукавиці;
- ✓ ранець для поклажі рекрутського багажу;
- ✓ одна шуба [11, 603].

Вже у депо рекрути отримували від казни:

- ✓ ще одну сорочку;
- ✓ панталони літні;
- ✓ чоботи мушкетерські (так само і платня рекрутам призначалась солдатська по мушкетерському окладу – 9,5 крб.);
- ✓ шинель (світло-, темно-сірого або білого кольору), –

і грошима 50 копійок на шиття, мастило чобіт і шкарпетки.

Втім, отримували усі ці речі не в готовому вигляді, а в якості матеріалів, які заздалегідь мав заготовити командир запасного депо (селянське сукно овечої шерсті на шинель, «фламське» полотно або равендук на панталони, полотно на сорочку, шевський товар), і за зразками (зріст, довжина і ширина шинелі і сорочки), наданими головним командиром запасних рекрут командирам депо,

виготовляли ці речі «полковим кроєм», щоб «через те й самі могли привчатися» [11, 620, 621].

Крім того, у деяких рекрут було поголені лоби як знак схильності до втечі (як покарання застосовувались іще різки і пониження до звання фурлейта (візника) зі зменшенням платні до 8 крб.).

Щодо комплектації Глухівського запасного рекрутського депо, перші відомості маємо відносно осіннього рекрутського набору 1809 р. (виписка із розкладу, датована 21 вересня 1809 р.). Глухівське депо мали укомплектувати рекрутами із Гродненської (загальне число рекрут – 2.808, розподіляються партіями на 5 депо), Віленської (відповідно, 3.132 рекрути і 3 депо), Курської (3.035 рекрут і 3 депо), Воронежської (2.632 рекрути і 3 депо) губерній [14, 15]. У 1810 р. Глухівське запасне рекрутське депо призначили для 15-ої дивізії, і восени згаданих рекрутів (загальним числом 2.872) було відправлено до Ясс на доукомплектування полків Молдавської армії з піонерними ротами (2.373 піхотних рекрути і 189 кавалерійських) і до Кам'янця-Подільського на доукомплектування Курінського мушкетерського полку (310 піхотних) [14, 20].

Під час осіннього рекрутського набору 1810 р. Глухівське запасне рекрутське депо мали укомплектувати рекрути Тамбовської (числом 1.976 осіб, 7 партій) і Тульської (числом 1.200 осіб, 4 партії) губерній (виписка із розкладу, датована 30 вересня 1810 р.) [14, 27, 29]. Але у зв'язку із переведенням 7 лютого 1811 р. загальноармійського Глухівського запасного рекрутського депо до Конотопа, натомість із відкриттям у Глухові артилерійського рекрутського депо, до Глухова направлялося 800 рекрут із Нижегородського депо. Запізнілі партії рекрут із Тамбовської і Тульської губерній, які не встигали до переведення депо до Конотопу і прибували до Глухова після 1 березня 1811 р., так само залишались для укомплектування новоутвореного артилерійського депо «для відвернення усіляких незручностей» [12, 546, 547]. 21 березня 1811 р., «оскільки число їх для артилерії недостатне», рекрутів до новоутворених артилерійських депо вирішили перевести у 1811 р. ще й з Ярославського рекрутського депо, а на майбутнє змінити порядок комплектування артилерійських рекрутських депо, – починаючи з осені 1811 р. вони комплектувалися рекрутами не з губерній, а з інших рекрутських депо. Зокрема, Глухівське артилерійське рекрутське депо набирало рекрутів із Роменського, Ахтирського, Ізюмського і Зміївського рекрутських депо [12, 591]. Згідно Розкладу комплектування артилерійських бригад від 10 вересня 1811 р. рекрути Глухівського артилерійського депо мали із 1 жовтня 1811 р. поповнити 6-8 резервні, 4 запасну, 8, 13, 19, 20 артилерійські бригади, а за уточненою версією розкладу від 16 вересня – 10, 16, 22 замість 19 і 20 артилерійських бригад [12, 848-849].

Мабуть, востаннє Глухівське рекрутське

депо було укомплектоване рекрутами на початку 1812 р., як довідуємось із Розкладу рекрутів 81-го рекрутського набору по рекрутським депо першої лінії. Відповідно до указу від 21 березня 1811 р. його склали рекрути Роменського і Ахтирського депо (по 300 рекрут), Зміївського (400) і Ізюмського (600) депо загальним числом 1600 осіб [14, 32].

В організації рекрутських депо були широко задіяні місцева цивільна влада і обивателі. Так, лише після перемовин міністерства військових сухопутних сил із цивільними губернаторами у спеціальних розкладах визначались міста, посади, містечка, села і селища, «які навіки вже залишаться квартирами запасних рекрутських депо», і місця літніх таборів, куди рекрути кожного депо зводились із 1 червня до 15 серпня (у положенні від 10 жовтня 1808 р. згадувалось, що розклади додаються до тексту Положення, але до Повного зібрання законів вони не потрапили) [11, 605, 625-626].

Треба зауважити, що кожне депо займало не один лише населений пункт, ім'я якого носило, а доволі значну територію навколо того пункту (квартири). Так, наприклад, відомо, що у Брянську знаходились лише штаб-квартира депо, лазарет, капральство першої роти і квартира ротного командира, а загалом Брянське депо мало у своєму складі шість рот, які квартирували на відстані від міста в окружності до 74 верст [4, 172].

Також цивільні губернатори розпоряджались поставками дрібного лісу, хворосту, прутнику для куренів і цегли та глини для пічок для облаштування літніх таборів рекрутів, відводом будівель під лазарет (на 150 осіб) і магазинами рекрутського депо (для речей і провіанту), їх опаленням і забезпеченням соломною, доставкою хворих рекрутів до лазаретів із селищ, які складали квартири запасних депо, а також зносились із міністром внутрішніх справ з приводу висловленого обивателями бажання побудувати магазини і лазарети, а з приводу продовольства рекрутів – із командирами депо [11, 605, 623, 622, 626].

Крім цивільних губернаторів офіцери депо контактували із повітовим казначейством, земською поліцією і міськими лікарями. Так, повітове казначейство отримувало від офіцерів рекрутських партій шнуrowі зошити на ревізію (яка тривала не довше 3 діб) і залишки дорожніх коштів, натомість видавало їм квитанції і гроші на прогони і продовольство нижніх чинів на час шляху до полку [11, 603]. Земська поліція відводила будівлі для провіанту і, ймовірно, розміщення лазаретів [11, 622]. В останніх були задіяні міські або вільнонаймані лікарі, а члени Лікарняних управ мали ревізувати ці лазарети [11, 623].

Від обивателів вимагалось поставляти дрібний ліс, хворост, прутник для куренів, цеглу і глину для пічок задля облаштування літніх таборів рекрутів. Якщо під депо не було відведено казенних будівель, то обивателі могли побудувати лазарети і магазини

«від себе, аби через те звільнитися від зайняття власних їх будівель» [11, 626]. Так само вони могли добровільно брати продовольство рекрутів на себе, отримуючи натомість рекрутську пайку з тим, аби вони «годували рекрутів хлібом, приварком і іншою їжею, яку самі вживають» [11, 622].

Указом від 13 березня 1812 р. на базі артилерійських рекрутських депо почалося створення артилерійських рот, – із березня до липня 1812 р. було сформовано 24 роти – 17 піших (3 батареїні і 14 легких) і 7 кінних. Зокрема, у Глухові було сформовано 52 батареїну, 66, 67, 68 легкі, 28 і 29 кінні роти у складі 4-ої запасної Артилерійської бригади [13, 229]. Фактично цим актом уряд офіційно підвів ризик під історією рекрутських депо. Адже по закінченні наполеонівських воєн рекрутські депо вже не відроджувались. Російський військовий історик В. Щепетильников з цього приводу відзначав: «Загалом, стало зрозумілим, що добре мати такий великий запас рекрутів, який утримувався в депо, але все-ж за умови передбачення війни у недалекому майбутньому; тримати ж його постійно – не вигідно: існувати він власне може лише як плюс до армії, але плюс все ж не вповні наділений її властивостями» [17, 149, 150].

Еволюція рекрутських депо і Глухівського (запасного артилерійського) рекрутського депо, зокрема, слугує підтвердженням теоретичної моделі структурної де-диференціації Е. Еффрата [18]. Відповідаючи на виклик наполеонівської Франції, російський уряд змушений був діставати людські ресурси, уніформу, зброю, місця розквартирування і, головне, гроші для військової діяльності, створюючи для цього спеціалізовані адміністративні структури (у термінах «перехідної» концепції модернізації М. Леві-мол., сучасні фрагменти або центри в рамках запізнілого, у своєму розвитку суспільства), але після мобілізаційного ривку виявився неспроможним їх контролювати та підтримувати і свідомо відмовився від деяких модернізаційних здобутків у військовій сфері [15, 180].

Посилання

1. Андерсон П. Родословная абсолютистского государства / пер. с англ. И. Куриллы. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 512 с.
2. <Анучин Е.Н.> Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени. Составлен, по распоряжению Министра Внутренних дел, Чиновником особых поручений при Министре Е. Анучиным. – СПб.: Тип. МВД, 1872. – 239 с.
3. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал России / Л.Г. Бескровный. – М.: Наука, 1973. – 616 с.
4. Бобков В.А. Брянский неперемный арсенал в начале – первой половине XIX века // Русский сборник. Выпуск 4. (Кафедра отечественной истории древности и средневековья Брянского государственного университета). – Брянск, 2008. – С. 172-182.
5. Богданов Л.П. Русская армия в 1812 году: Организация, управление, вооружение / Л.П. Богданов. – М.: Воениздат,

1979. – 192 с.

6. Габаев Г.К. Роспись русским полкам 1812 года. Справочник о полках регулярной пехоты и кавалерии 1812 года, с указанием названий полков в 1812 г., их дальнейшей судьбе, принадлежности в 1812 г. к армиям, корпусам и дивизиям, формы обмундирования, знамен и штандартов 1812 г. и наград за боевые подвиги 1812, 1813 и 1814 гг. / Г.К. Габаев. – К., 1912. – 298, 36 с.

7. Игошин К.Г. Некоторые сведения об изменении в организации российской полевой артиллерии 1803-1812 / [Электронный ресурс] // http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Igochin_03.pdf.

8. Коваленко А.Ю. Военный министр граф А.А. Аракчеев: «Честному человеку всегда трудно занимать важные места государства» / [Электронный ресурс] // Военно-исторический журнал. – 2001. – № 10. – С. 42-46 (<http://regiment.ru/Lib/C/95.htm>).

9. Нестеренко Л. Діяльність волосних правлiнь Чернiгiвщини в першiй пол. ХІХ ст. по організації Рекрутської повинності // Сiверянський лiтопис. – 2011. – № 5. – С. 89-98.

10. Пискунов Б.А. Комплектование и размещение полков русской армии в XVIII и в начале XIX века в городе Торопце / [Электронный ресурс] // Научные чтения, посвященные 925-летию г. Торопца и 160-летию юбилею М.П. Мусоргского (<http://www.toropets.net/modules.php?name=History&pa=showpage&pid=8>).

11. Полное собрание законов Российской империи (далее: ПСЗ РИ). – СПб., 1830. – Т. XXX. – 1404, 8, 2 с.

12. ПСЗ РИ. – СПб., 1830. – Т. XXXI. – 944, 9 с.

ПСЗ РИ. – СПб., 1830. – Т. XXXII. – 1107, 14, 5 с.

13. Приложения // <Щепетильников В.В.> Столетие военного министерства. 1802-1902. Главный штаб. Исторический очерк. Комплектование войск в царствование императора Александра I. / Главный редактор генерал-лейтенант Д.А. Скалон. Редактор исторического очерка Главного штаба генерал-майор Н.П. Михневич. Составил штабс-капитан В.В. Щепетильников. – СПб., 1902. – Т. IV. – Часть I. – Книга I. – Отдел II. – С. 1-91.

14. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990-1992 гг. / пер. с англ. Менской Т.Б. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 328 с.

15. Чуприна М. Участь населення Чернiгiвщини у вiйні проти французьких загарбникiв // Сiверянський лiтопис. – 1998. – № 3. – С. 62-71.

16. <Щепетильников В.В.> Столетие военного министерства. 1802-1902. Главный штаб. Исторический очерк. Комплектование войск в царствование императора Александра I. / Главный редактор генерал-лейтенант Д.А. Скалон. Редактор исторического очерка Главного штаба генерал-майор Н.П. Михневич. Составил штабс-капитан В.В. Щепетильников. – СПб., 1902. – Т. IV. – Часть I. – Книга I. – Отдел II. – С. 1-211 с.

17. Effrat E. Introduction to social change and development // Explorations in general theory in social science: Essays in honor of Talcott Parsons / Ed. By Loubser J. et al. – N.Y., 1976. – Vol. 2. – Pp. 662-680.

Галь Б.А. Глуховское рекрутское депо накануне Отечественной войны 1812 г.

В статье реконструируется эволюция российских дивизионных учебных частей накануне Отечественной войны 1812 г. на примере Глуховского (запасного артиллерийского) рекрутского депо (1808-1812).

Ключевые слова: рекрут, учебная часть, запасное артиллерийское депо, рота, Отечественная война.

Hal' B.O. Hlukhiv recruit depot on the eve of the Patriotic War of 1812

The article reconstructs the evolution of Russian divisional training units on the eve of the Patriotic War of 1812 on the example of Hlukhiv (reserve artillery) recruit depot (1808-1812).

Key words: recruit, the training unit, reserve artillery depot, company, the Patriotic War.

30.03.2012 p.

УДК 94 (477.15) «18»

О.О. Тригуб

НОВІ ВІДОМОСТІ ПРО ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОМІЩИКІВ ТУМАНСЬКИХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті висвітлюються невідомі епізоди господарської діяльності поміщиків Туманських у першій половині ХІХ ст.

Ключові слова: Туманські, Чернігівська губернія, поміщицьке господарство, земельні володіння.

Дослідження еліт українського суспільства належить до пріоритетних завдань української історіографії. Проте тенденції до позитивних зрушень у цьому напрямі окреслились лише в останні десятиліття. Але, як правило, основну увагу науковці приділяли правовій інтеграції козацької старшини до складу дворянської верстви Російської імперії та його нобілітаційним змаганням у першій третині ХІХ ст. У той час, на думку Т. Литвинової, місце та значення соціальної еліти в суспільстві, господарському житті, специфіка стосунків, у тому числі поземельних, з представниками інших станів, ставлення до залежного населення, функціонування корпоративних органів потребують подальшого поглибленого вивчення [1, 68].

Козацько-старшинський рід Туманських, нобілітований російським урядом на зламі ХVІІІ – ХІХ ст., являє собою яскравий приклад пересічних поміщиків-землевласників Чернігівської губернії. Не випадково О. Лазаревський, говорячи про Туманських, відзначив, що це «фамилия интересная» [2, 220]. На думку ж О. Оглоблина, вони «і маєтків особливих не нажили, і злочинів особливих не робили» [2, 220]. Втім, досі науковці переважно зосереджували увагу на різних аспектах громадської та культурної діяльності окремих представників роду. Серед них відзначимо студії Г. Милорадовича, В. Модзалевського, С. Брайловського О. Оглоблина, а також О. Журби, Т. Литвинової, О. Ільїна, Ю. Шемшученка. Мета даної розвідки – на основі документів, виявлених у Державному архіві Чернігівської області, доповнити наявні відомості про Туманських-поміщиків новим фактичним матеріалом.

Незважаючи на те, що переважна більшість володінь була закріплена поміщиками де-юре ще наприкінці ХVІІІ ст., земельні суперечки траплялися і на початку ХІХ ст. Так, 7 грудня 1816 р. Сенат розглядав скаргу поміщиці А.Й. Туманської та нащадків поміщика І. Силича на бунчукового товариша К. Лизогуба «о завладенні належного йому (позивачам – О.Т.) по предку их части в имени селах Ивановке, Полуботков и деревни Певцов» [3, 22]. Було вирішено за строком давності маєтки в с. Полуботки та с. Півці залишити у володінні К. Лизогуба, а от с. Іванівка було